

Miről, miért és kinek?

Burány Nándor–Dudás Károly–Németh István–Tari István: *Szórványban*.

Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2004

Mint a neves német történész, Reinhart Koselleck írja, a történeti időknek megvan a maguk szemantikájuk. Ezt mi igazán jól tudhatnánk, hiszen naponta megtapasztalhatjuk: miképpen változik a helységnév (használat), az utcanevek, a régió neve (Vajdaság/Délvidék), miképpen változik egyes események megítélése (Trianon, fölszabadulás, határmódosítás stb.), mi módon és miért értünk mást jobb- és baloldalon, forradalmiságon, szocialistán vagy liberálison, nemzetet/nemzetiségen, s íme: szórványon is. Tudhatnánk, mert tapasztaljuk, aztán mégsem tudjuk.

Azt hiszem, a *Szórványban* című kötet négy szerzője, illetve szerkesztője igen rossz módon tette mindezt, már ha jól sejtem alapvető intenciójukat, miszerint is a zömében a hatvanas-nyolcvanas években keletkezett riportokkal azt akarták sugallni, hogy egyrészt ők mindig is foglalkoztak a szórványban élőkkel (ez így igaz is), másrészt már akkor a magyarságért aggódtak. Mivel a riportokból mégiscsak az derül ki, hogy nem a magyarságért, a szórványban élő magyarokért aggódtak alapvetően, hanem inkább a szegényekért (és ezt én igen dicséretesnek tartom), ám felvillantották a szocializmusban rejlő lehetőségeket is.

Kultúránk, könyvkiadásunk állapotát nézve és értékelve nem értem, miért kell újságcikkek összegyűjtésére és kiadására magyarországi állami és tartományi támogatásból pénzt kidobni, amikor az intézmények, kiadók akut forráshiánnyal küzdenek. Arról nem is beszélve, hogy életükben a legnagyobb újságírók sem teheték/tették meg, hogy effajta cikkeiket újra publikálják egy kötetben, ez az utókor feladatává vált jó esetben (Adyra, Kosztolányira, Krúdyra és hasonlókra gondolok!). E négy szerző írásai akárki számára hozzáférhetőek. Hovatovább semmiféle (láb)jegyzet, magyarázat, kritikai elő- vagy utószó sincs (bár egy kritikai kiadásnak sem lenne sok értelme), ezért még kevésbé világosak a válogatás szempontjai, talán csak annyi, hogy a riport játszódjon a szórványban.

A probléma lényege abban van, hogy a témával ma más szinten kellene törődni. A mai helyzetet tudományos igényvel, társadalomtudományi, azaz szociológiai, demográfiai, néprajzi, illetve nyelvtudományi (stb.) szempontból kellene kutatni. Egy-két próbálkozásról tudunk, de erre sincs

pénz és szakember. A korábbi helyzetet – s maradjunk 1960 és 1990 között – már inkább történettudományi úton. De erre sincs se kutató, se pénz. Marad az ilyen alibi munka, mint a *Szórványban*.

A kötet két alkotója tett hozzá valamit korábbi írásaihoz. Dudás Károly jegyzetekben idézte fel a régi idők újságírását, de a végén annyira patetikus lesz, hogy már a politikus beszél belőle: „*Üvölsük velük teli torokkal, hogy Matyora! Matyora! Matyora! Kórógy! Szentlászló! Kopács! Herkóca! Maradék!, elárasztott, elrabolt hazánk, szülőföldünk, üvölsünk, hogy beleremegjen ez a süket világ?!*” Üvöltés helyett inkább felmérni kéne, elmúlt már a hippikorszak, ráadásul ez a hangnem a *Szakadóétól* is markánsan elüt. S ennek már végképp semmi köze nincs ahhoz, amikor írásait szociográfiának nevezi – emlékezzünk vissza, hogy tíz évvel ezelőtt szociográfiai mozgalom indult mifelénk, és mivé lett. Semmivé, mert a szociográfia mára már avított műfajjá vált, mert akkor művelték (legalábbis Magyarországon), amikor másra nem volt lehetőség. De akkor, a harmincas években sem régi írásokat publikáltak újra, hanem bejárták a terepet, és aktualitásokat írtak. Itt viszont a teljes káosz.

Burány Nándor előszavában azt írja, hogy remélik, „*talán mégsem puszta síremlék lesz ez a válogatás*”. Bizony, az lett. Ha jól értem, kötetükkel valami olyasmit akartak, ami hozzájárul egy „*egységes, modern [európai] nemzetstratégia*” megszületéséhez, s ebből következne „*az áldozat, amit a nemzet pl. a szerémségi szórványmagyarok érdekében hozna*”. Ámde, így tovább Burány, a nemzet nagyjait ez nem érdekli, sokkal fontosabb gondjaik vannak, „*a végek pusztulásának megállítása még nem került a prioritások közé*”, noha érkezik némi anyagi és erkölcsi segély. E segély egy része azonban éppen arra fordítódik, hogy többek közt az ő egykori cikkeiben is megtalálható megoldásjavaslatok kerüljenek újrapiublikálásra („*szocializmus nélkül nincs egyenjogúság, s fordítva, nemzeti egyenjogúság nélkül nincs szocializmus*”).

A válogatás során az egyik szempont alighanem az volt, hogy a riportokban szó essék a szórványban élő magyarok anyanyelvi iskoláztatásáról, a magyar nyelv sorvadásáról, arról a stratégiáról, hogy a magyarok miért tanulnak inkább szerbül. Fontos szempont lehet ez, ám egyoldalú ebben a retro-kötetben. Csak vissza kell emlékezni a szóban forgó korszak vitáira, amikor egyes szakértők – mint pl. Ágoston Mihály¹ – még a tömbben élők

¹ „A nyelvi tudat formálásában alkotó tényező lehet az anyanyelv megválasztásának a lehetősége. Én ugyanis fenntartással tudom elfogadni azt az elhangzott véleményt, hogy »a magyar gyerekeknek magyar iskolában van a helye«. [...] Nem az a lényeges, hogy minden magyar gyerek magyarul tanuljon, hanem az, hogy közoktatásunkban életpályájának *nyelvileg is megfelelő* előkészítést kaphasson minden gyerek és minden egyetemi hallgató, akármilyen ajkú is.” Ágoston Mihály: Nyelvi egyenjogúság: többnyelvűség. *Új Symposion*, 50. sz., 1969. június, 21–23. o.

kapcsán is azt mondták, hogy nem kell mindent magyarul tanulni. Azóta már megváltozott ezen szakemberek véleménye, természetesen száznyolcvan fokban, hogy még konfúzabb legyen a helyzet. Mivel ezt a témát részletesebben elemzem *Vajdasági lakoma - Az Új Symposion történetéről* szóló könyvem *Nemzetlenség* című fejezetében, itt most eltekintenek a további visszatekintéstől.

Az effajta gyakorlatinak nevezhető kérdéseken túl azonban lényegesebbek a koncepcionálisak: az, hogy amikor társadalmi kérdésekről gondolkodunk, amikor egy közösségről – ez esetben a szórványban élő magyarokról – elmélkedünk, miből indulunk ki, és hová akarunk eljutni. Paradox módon az a roppant érdekes az egész gyűjteményben, hogy a ki nem mondott, ám sugallt kérdésekre egészen más választ ad, mint ami eredeti intenciójuk lehetett. Noha akkoriban még nem éltem, illetve nemigen emlékszem a szóban forgó időszakra, mindig érdeklődéssel olvastam Németh István riportjait, illetve köteteit, illetve Dudás Károly *Szakadóját*, mivel egy kor és egy sajátos helyzet specifikus lenyomatát adták, még ha a kötelező vörös farokkal is. Azon idő és hely reménybeli kutatói számára jó kiindulópontul szolgálhatnak még ma is. A *Szórványban* című kötet riportjait olvasva elsősorban a szegények, a nem csak földrajzi értelemben peremre szorultak munkavilágáról, mindennapi életéről, szokásairól és életvezetési stratégiáiról, terveikről, vágyaikról tudhatunk meg sokat. Arról, hogyan akartak boldogulni, egyáltalában mit értettek boldogulás alatt; hogy milyen vagyontárgyak megszerzése jelentette a célt (föld, traktor, mosógép, tévé); milyen szórakozási lehetőségek álltak rendelkezésre; milyen sorsot szántak gyermekeiknek. Arról, hogyan (nem) tudtak magyarul tanulni az isten háta mögötti, elnéptelenedő, zömében vegyes etnikai és vallási összetételű falvakban. Arról, hogy a magyar nyelv részbeni feladása nem a más életutat választó fiatalok leleménye volt, ezt gyakran az idősebbek minden ellenézés nélkül támogatták, hiszen józan eszük szerint ez logikus és normális út volt. Hozzá kell tennem, akkortájt az etnikai feszültségek más szinten álltak. De éppen arról van szó, hogy a bárhol/bármikor szórványban (elszigetelten, jelentős mértékben kisebbségben) élők számára mindig is legitim volt az asszimiláció, ha a boldoguláshoz ez kellett. És ezért senki sem szólt meg őket alapjáraton.

Ha történelmi narratívákról van szó, a 20. századi modernizációs kísérletek kapcsán elkerülhetetlen kérdés, kik mit értettek társadalmi fejlődésen, és hogy az egyéni életstratégiák miképpen illeszkedhettek bele. A modern társadalomban – hacsak nem totalitárius jellegű modernizációról van szó – szórványba kerülni nem feltétlenül csak hátrányokkal jár. In concreto: e kötet szerzői a jugoszláviai szocialista modernizációs kísérlet során Újvidékre kerültek. Mondhatnánk, otthagyták a tömbmagyar területet, el-

hagyták szülőhelyüket, a falut, a vidéket, és a lehetőségek sorát kínáló várost választották. Tömbből kerültek szórványba, fogalmilag ez egyszerűen így van. Nyilván más az újvidéki szórvány tagjává válni, mint mondjuk a kórógyiévá; más egy modernizálódó városba kerülni, mint egy alig is fejlődő faluba. De azt hiszem, akkor a szerzők a maguk szempontjából jól választottak, és ezt a választást senki sem kényszerítette rájuk (tudtommal). Újvidéket választották, az újságírói állást, ami írói pályával párosult. Ha otthon, falujukban, kisvárosukban maradnak, legfeljebb a tanári, könyvtárosi vagy művelődésszervezői állást választhatták volna, esetleg marginális politikai vagy hivatalnoki tisztség várta volna őket, hacsak nem egy gyár fogalmazójaként koptatták volna az íróasztalt. S ebben az időszakban az anyagi gyarapodásnak hála, az újságírók egy része nyaranta a *dupla szórvány* létmódot is „vállalta”: a tengerpartra mentek akár több hónapra is, ott nyaralót vásárolhattak. Eközben szórványban – ám falun, alig lélegző vidéken – élő kor- és nemzettársaik is stratégiát választottak-váltottak: ki a beolvadást, ki gyermekeit irányította más pályára stb. Minden stratégiához ugyanolyan joguk volt, mint az Újvidékre kerülőknek. Erről, azaz saját magukról viszont a *Szórványban* szóló riportok nem szólnak. Nem, mert szórványban élni nem eleve istenverés, a cél viszont inkább ennek illusztrálása volt.

A ma szórványban élők helyzetének megértéséhez ez a kötet csipetnyit sem járul hozzá. Nem, mert nem veszi figyelembe azt, miképpen értelmezhető a szórványkérdés. A feladat viszont ez lenne, nem a múzeumépítés.

A szórványkutatók egyetértenek abban, hogy ma nem siránkozó szórványleírásra van szükség, hanem a más és más helyzetben lévő, más és más módon hanyatló/stagnáló/fejlődő szórványközösségek interdiszciplináris vizsgálatára a kisebbségkutatás keretein belül. Nálunk persze a kisebbségkutatás is botladozik, nemhogy még az interdiszciplináris szórványkutatásról álmodoznánk. Figyelembe kell venni, hogy új szórványok is kialakulnak (pl. a ma még az ún. tömbmagyarságban lévő települések ki/leszakadnak), de a legújabb információs technikáknak hála elzárkózottságuk mértéke változik/változhat.

Ám az összmagyar diskurzusban ha valaki már földrajzi értelemben nem tartozik a tömbhöz, hanem keveredik, arról úgy tartják, hogy az magára van hagyatva, mindenképpen asszimilálódni fog, elpusztul stb. Nos, ez így biztosan nem igaz. Az értelmezésben teljes a káosz, mert nem ugyanaz egy autochton szórványközösségről beszélni (pl. egy bánáti falu), vagy egy allochton szórványról beszélni (mint az Újvidékre kerülő értelmiségiek, akik feldúsították az autochton újvidéki magyar szórványt, vagy éppen a belgrádi magyarok). Nem mindegy, hogy valaki hagyományápolóként marad meg, vagy éppen újítás révén, új formákat, létmódokat létre-

hozva. Nem mindegy, hogy a közösség mennyire nyitott vagy zárt, mennyire kötik a hagyományok (ami nem feltétlenül hátrány, ellenpélda is akad), milyenek a mobilitási lehetőségek stb. Az urbánus szórványok ráadásul mindig rendelkeznek egy ún. újratöltődési potenciállal, aminek egyik lényeges bázisa éppen a rurális szórvány. Az már megint egy másik probléma, hogy a falun élő szórványt könnyebb megnézni, kutatni, leírni, hisz homogénabb, míg a városon élők kultúrája heterogénebb, miképpen értelmisége is: falun ott a pap, a tanító, esetleg a művelődési egyesület, míg városon (Újvidéken) ott az egyetem, a média és más intézmények. És újabb, de lényeges kérdés, hogy a szórványban élők mikor és hol alkalmaznak mimikri-stratégiát, azaz hogyan rejtőzködnek el a többség elől. Csak egy klasszikus példa: a falu magyar kocsmájában el lehet magyarul dárídózni, míg az újvidéki városi buszon jobb nem megszólalni magyarul.

Mikor ki a vesztes? A szórványról addig nem beszélhetünk érdemben, míg csak egy veszteséglistát könyvelünk el, merthogy fogy a magyar. Fogy az óslakos szerb is, eltűntek térségünkben a németek és a zsidók, miközben szerb menekültek egy része is szórványba került – az ő helyzetük sem egyértelmű. Azt se feledjük el, hogy a szórványban élők, illetve az oda kerülők generációi közt mekkorák és milyenek a különbségek. És az egyik legfontosabb szempont, hogy megkérdezzük a szórványban élőket is, mit gondolnak az elvárt nemzetstratégiáról. Mert jó okkal föltételezhetjük, hogy legtöbbször az égvilágon semmit. Egyrészt mert már saját (és őseitől öröklött) tapasztalataik vannak az effajta gondolkodásról/gondoskodásról, amelyekkel általában rosszul jártak (utaljunk csak a többször továbbtelepített székyekre), másrészt mert a modern ember egyik sajátossága az egyéni érdekérvényesítés, az egyéni életút megtervezése, a stratégia kialakítása, és még ha „közösségben, nemzetben gondolkodik” is, ettől függetlenül magáról/utódairól is gondolkodik, sőt.

Szóval, ha a szórványról akarunk beszélni, alapvető hangnembváltásra lenne szükség, amelynek alfa és ómegája nem a veszteség élményének kiemelése, mint arra a szakértők rámutatnak. A depravációs modellel nem megyünk semmire, miképpen a *Szórványban* című kötetet is csak a polcra tehetjük fel porfogónak. Az etnocentrikus gondolkodás az asszimilációt tragédiának tartja, de be kell látni, hogy globálisabb kontextusban ez természetes folyamat, nemcsak itt, nálunk figyelhető meg, sőt, az identitás- és mentalitásváltás mára természetes, akárhogy is ítéljük meg mi itt és most. De addig ne ítéljünk, amíg előbb a tárgyat magát nem nézzük meg.